

СТВАРАЊЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Сажетак: Српска државност се може пратити у континуитету још од српске срењовековне државе до наших дана. Код Срба у Монархији су се јавили током XVIII века први планови о обнови српске државности, као што су план карловачког митрополита Стевана Стратимировића и надамце занимљив план првог доктора права код Срба и великог мецене Саве Текелије. У време I Српског устанка почиње и рађање модерне српске државе. Она ће у потпуности бити изграђена у време династије Обреновић, односно српских владара: Милоша, Михајла, Милана и Александра. Династија Карађорђевић је само наставила тим добро утабаним путем у XX веку и српску државотворну идеју подигла на виши ступањ, на уједињење свих јужних Словена и стварање једне велике и модерне државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније назване Југославија.

Кључне речи: Срби, Хабзбуршка монархија, Стеван Стратимировић, Сава Текелија, Обреновићи, Карађорђевићи.

Иако су се већ скоро више од 300 година налазили под директном турском власти (од коначног пада Србије под Турке 1459), Срби ни у ком случају нису заборавили сјај и моћ своје средњовековне државе. Налазећи се на раскрсници путева између истока и запада, односно Хабзбуршке монархије и Отоманске империје, Срби су покушавали да поврате своју државност унутар европских збивања на почетку XIX века.

Осим историјске традиције која се базирала на светородној династији Немањића и предања о Косову, које је у народу сачувала Српска православна црква као духовни пастир свога народа, у XVIII веку наилазимо и на конкретне, изузетно значајне планове о обнови српске државности. Споменућемо само неке од њих. Вредан пажње је национални програм српског патријарха Арсенија IV Шакабенте из 1737.године по коме би „Илирско расцијански народ” (односно Срби) у Србији, Албанији, Бугарској, Босни и Хереговини, дошли у вазални положај према Аустрији, сличан Угарској унутар Хабзбуршке монархије. Тако створена вазална држава не би имала свог владара него патријарха као „врховног поглавара”. Србима би биле признате све раније привилегије дате у периоду 1690-1715.године (од стране аустријских владара) те би тако они имали сопствене врховне, градске и сеоске органе власти (данашњим речником неку врсту локалне самоуправе), као и самосталну војску и племство. (Радош Љушић, 2001: 18)

Следећи јасно изражен план о обнови српске државе потиче из пера чувеног правника и мецене код Срба у Монархији- Саве Текелије, који је о овим збивањима оставио податке у својој „аутобиографији”. када је устанак почео фебруара 1804.године, Сава Текелија је већ у јесен исте године доставио свој план о обнови српске државе највећем војном генију тадашњег света- Наполеону Бонапарту. У њему је изложио да је Србија само део простора на којем живе Срби. Њих има такође у великом броју у Бугарској, Босни, Далмацији, Хрватској, Славонији, Мађарској, Дубровнику, Црној Гори, Албанији и Македонији. Њиховим уједињењем граница једне такве државе ишла би од Јадранског до Црног мора и по свом пространству би достигла Турско царство, па би могла да се супротстави Русији и Аустрији, које Текелија означава као

главне непријатеље Француске. У тој држави било би Срба трију вера, римокатоличке, православне и мухамеданске. Њих, како он даље наводи не би ујединила вера него национализам, пошто би се претходно отупила оштрица верског фанатизма у Срба. Односно уједињење би се постигло истим оним средствима која су употребљена у француској еволуцији (1789). Тако оформљена држава би се звала „Илирска република” или „Илирско краљевство”. Да је Наполеон примио и делимично спровео Текелијин план у дело сведочи његово формирање Илирске краљевине, на аустријској територији, после победе над њом 1805. код Аустерлица. (Радош Љушић, 20-21)

За разлику од Текелије који се окренуо Наполеону, карловачки митрополит Стеван Стратимировић се по питању обнове српске државе обратио Русији. Он је предао свој план јуна 1804. Андрију Атанасковићу Сомборском, исповеднику руске царице Александре Павловне. Стратимировић наводи да „нема под небом народа који би имао толику љубав и наклоност према Русима и руским владоцима као Срби”. За њих је Русија једина нада, „те она има формирати српско политичко биће”. Даље наводи како Срби живе на територијама од Влашке до Јадранског мора, затим у Угарској, Славонији и Хрватској. На тим просторима би ваљало оформити нову српску државу. Руски цар би требало да предложи султану да се свим, српским државама под његовом влашћу дарује самосталност, као што је случај с Дубровником и Јонским острвима. Овако формирана самостална Србија би се налазила под заштитом Русије. Стратимировић даље излаже да би се Аустрија могла придобити за тај план тиме што би српској држави уступила Боку, део Далмације и Срем, а од ње би заузврат добила територије доње Хрватске тзв „турске Хрватске”. Плаћањем данка Отоманској империји, Срби би и даље формално били део Турског царства. Српска држава би била монархија са владаром из реда руских великих кнежева, а уколико би се томе противио ко из Европе и Русија не би могла Србији због тога да обезбеди владара, он би се нашао из редова немачких протестантских кнезова, који би по ступању на српски престо прешли у православну веру. (Радош Љушић, 22)

План сличам митрополитовом је изнео у свом директном писму руском цару Александру I, октобра 1804, и бачки епископ Јован Јовановић. Он је позвао Русе да се спусте Дунавом до Смедерева, као и да у исто време напредују и са Јадрана. У скопљу и ризрену би се по плану владике они сусрели са српском устаничком војском. После ове заједничке акције уследио би устанак Бугара и Влаха те би се и сам Цариград тиме нашао угроженим. (Радош Љушић, 23)

Међутим, почетак I српског устанка и његов ток као и сама личност војводе Карађорђа су усмериле Србију једним потпуно другачијим током, независним у односу на изнете планове о поновном стварању српске државе.

Устанку је претходила сеча кнезова које су у историји познате дахије (Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Фочић Мехмед Ага) започеле с речима: „Исјећ ћемо све српске кнезове, Све кнезове, Српске поглавице, И кметове, што су за потребе, И попове Српске учитеље, Само луду дјецу оставити, Луду дјецу од седам година, пак ће она права бити раја, И добро ће Турке послужити”. Сеча је извршена за неколико дана, између 4. и 10. фебруара 1804. године. сматра се да је тада посечено преко стотину највиђенијих Срба. Ипак план дахија да се овом ликвидацијом смири и застраши народ, није дао очекиваних резултата. Како је забележио Вук Караџић „народу је зулум додијао и ником више није веровао. Ту сад другога цара ни спасенија нема, него да се бранимо и биемо и ми њи. Кад ћемо везани женски мријети од њихова целата и сеи-за, боље је да мремо јуначки, као људи, барем да замијенимо своје главе и да покајемо своју баћу; а жене и дјеца ако нам пропадну, ни онако нијесмо господари од њи”. (Радош Љушић, 1993: 61)

Србија је почела да се буну „сама од себе, на све стране”. Третило је у тим првим данима страха и зебње сакупити људе и стихијски почетак и ток устанка претворити прво у организовану борбу против дахија, која је потом прешла у ослободилачки устанак српског народа против турског освајача. Зато је ради организовања народа и бирања вођства одржан Велики народни збор у Орашцу.

Претпоставља се да је Збору у Орашцу присуствовало око триста људи са ужег шумадијског подручја. Осим Карађорђа, који

је том приликом изабран за војводу, поменућемо још неке: прота Атанасије Антонијевић, Станоје Главаш, Марко Катић, Хајдук Вељко. Постоји више верзија о избору Карађорђа за војводу. Изгледа је највернија она коју нам је оставио Вук Караџић. Старешинаство је, по њој, прво било понуђено Станоју Главашу, али га је он одбио с речима „да таква обавеза не пристаје хајдуку”. Као други вођа био је предложен орашаки кнез и трговац Теодосије Марићевић, који такође није био спреман да се упусти у отворену борбу с дахијама. Марићевић је потом предложио Ђорђа Петровића који је покушао да се правда од избора с речима „Ја оћу свакога оног ко се и најмање у каквој издаји увати да убијем, да обесим, да мучим и још много којешта”. Његово правдање је код окупљених изазвало упртаво супротно дејство, те је од окупљеног народа, баш због обећања да ће бити суров према издајницима, изабран за војводу. (Владимир Стојанчевић, 2000: 25-26; Радош Љушић, 67-68; Радош Љушић, 57)

Окупљени су се потом заклињали на верност војводи и организаторима устанка. Заклетва је била основни пут за тражење слоге међу разједињеним Србима, како би се извршио заједнички удар на Турке. Истовремено она је служила и као најсигурније средство против издаје, која је у српском народу била урезана као проклетство и главни елемент српског пораза на Косову (1389). Полажући заклетву верности, Срби су се ослобађали нагомиланог вековног страха од Турака, сабирали храброст и с одлучношћу се спремали за отворени сукоб, рат, с Турцима. (Радош Љушић, 70)

Иако се у почетку устанак готово бојажљиво ширио Србијом, он је у тим почетним данима у свему носио лични Карађорђевићев печат. Све се више осећала храброст и одважност онога кога су шумадинци били одабрали за вођу. Осим одлучности и исказане храбрости, Карађорђе је имао за особине изузетну покретљивост, моћ убеђивања људи, познавање терена, што је повољно утицало на развој устанка. Ускоро су у целом београдском пашалуку горели турски ханови, Турци били протерани из села а народ масовно подигнут на устанак. (Радош Љушић, 76)

Дахије су после неколико безуспешних покушаја да слома Карађорђа, а поготово после рањавања Аганлије у директном сукобу с њим, почели бивати све више свесни беса који су изазва-

ли сечом кнезова, зе су писали видинском паши, такође одметнутим од султана, Пазван Оглуу „Тешко је могуће да ће се она раја на лак начин моћи смирити. Чак није далеко од помисли да ће то постати тако тешко питање, да ће у сваком случају бити потребно водити борбу с њима”. (Радош Љушић, 79-80)

Иако су дахије у почетним мањим чаркама показале више војне вештине од устаника, предност Карађорђа је стално расла. Устаника је сваким даном било све више, а вештина ратовања им је била све поузданија.

Устаници су у почетку побрали симпатије и Аустрије и званичне Турске (Порте) стално понављајући да се не боре против султана, него само против омражених, крвожедних дахија. Борба против њих је главна одлика прве половине 1804. године.

Тако је Порта у устаницима у почетку гледала сараднике, који су се борили против њених одметника (дахија). Од стране Порте је ускоро послат у мисију Бећир паша, који се већ истакао приликом смиревања јаничара у Босни. Он је својим доласком у Београд, јула 1804. покушао директним преговорима са устаницима примирити изузетно напето стање. Како су устаници били изричитии у својим захтевима, дахије су морале напустити Београд, крајем јула, да би потом биле издате од Порте и погубљене од Миленка Стојковића у ноћи између 5. и 6. августа. њихове главе су испуњене вуном и донете у Београд, да се сви увере, чак и додиром, да нема више међу живима највећих силника на овим просторима. Не само Срби већ и Турци су исказивали радост што су се ослободили тирана. (Радош Љушић, 94-95; В. Стојанчевић, 32)

Чинило се да би се стање могло поправити, али је Бећир паша одбио основни захтев устаника да њихове евентуалне привилегије потврде осим Порте и Русија и Аустрија. (В. Стојанчевић, 33) Иако је владао привидан мир, у току друге половине 1804, свака страна се спремала за нова искушења која ће донети следећа, преломна 1805. година.

Карађорђе је пак у преговорима успео да учврсти свој положај предводника устанка, те да својом промишљеношћу, храброшћу и једноставношћу постане „идол свих Срба”. (Радош Љушић, 95)

Међународни односи, који су играли велику улогу, и који ће на крају и одредити ток устанка, нису никако одговарали устаницима те 1804.године. руски односи с Портом били су добри. У току су били преговори о закључењу руско-турског одбрамбеног савеза, који је и сачињен у јесен 1805.године. Руси ипак нису могли остати равнодушни према Србима. Они су јавно препоручивали устаницима покорност према Порти а тајно су подржавали устаничке захтеве, мада само опет до одређене границе. Русија још није била спремна да подржи стварање независне српске државе на Балкану, него само аутономну кнежевину у оквиру Турског царства. То се најбоље може сагледати на томе да Руси нису прихватили молбе српске делегације, предвођене протом Матејом Ненадовићем, о слању руског конзула у Србију, него су предложили да се српско-руске везе одржавају посредством српског изасланика у Букурешту. (Радош Љушић, 118-119)

С друге стране устаници су тражили помоћ и од званичне Аустрије у погледу набавке ратног материјала али и директног стављања под њену политичку заштиту. Још јула 1804. Карађорђе је у молби упућеној аустријском цару истакао „да устаници хоће да се ослободе турског јарма, а ако у томе не би успели, онда желимо да останемо под Вашом заштитом и да дајемо цару царево а да не будемо више под Турцима као до сада”. Каснији директни додири устаника с Русијом, односно њеном војском на Дунаву (у Влашкој и Молдавији) ће променити став устаника према Аустрији, па ће они престати да траже аустријску заштиту и покровитељство. (Радош Љушић, 119-120; С.Гавриловић, 108-141)

Устанак су нарочито помагали Срби у Монархији, поготово Срби са простора данашње Војводине, ондашње Лужне Угарске. Преко њих устаници су се снабдевали храном и оружјем, пре свега. Срби са ових простора су такође имали велики политички уплив на Карађорђа и устанике. Пре свих, на сваки начин, колико му је то положај дозвољавао, устанак је подржавао и својим мудрим саветима чак и усмеравао, карловачки митрополит Стеван Стратимировић. Навешћемо само један од његових савета устаницима: „Ви не смете никад имати пред очима своје посебне и приватне интересе, већ оне опште интересе целе нације и државе у којој живите”. Осим Стратимировића значајна је такође и улога

бачког епископа Јована Јовановића који је између осталог купио, од новца сакупљеног по бачкој епархији за потребе устаника, први топ устаничкој војсци. (Славко Гавриловић, 1974: 24-40) Како у политичком Стратимировић је помагао устанак и у културном погледу. Слао је у ослобођену Србију више професора Карловачке гимназије, као и Доситеја Обрадовића, најумнијег и најобразованијег Србина XVIII века. Доситеј је својим доласком у Србију, односно у ослобођени Београд (1806) започео културно деловање, које је крунисано већ 1808. отварањем Велике школе, која ће у време уставобранитеља 1844.године прерастати у Београдски универзитет.

Први српски устанак је био у правом смислу речи српска револуција. У току свог десетогодишњег трајања 1804-1813, он је у темељу уништио све установе турске власти у Србији, ако економске тако и политичке, те је уместо ње спровео нову организацију националне управе. Свуда је старо турско замењивано новим, српским. У ослобођеној Србији је уведена национална политичка управа – Правитељствујушчи Совјет Србски и организована (национална) народна војска која је штитила тековине устанка. Изведена је и економска независност у погледу пореских плаћања Порти као и феудалних обавеза према турским спахијама, које су укинуте. Наравно да је политичко осамостаљивање Србије зависило у првом реду од успеха на бојном пољу те је устанак чврсто стао на своје ноге и Србија закорачила ка независности после велике победе на Иванковцу 1805, чиме је устанак од борбе против дахија прерастао у борбу за национално ослобођење српског народа од турске власти. (В.Стојанчевић, 87-94)

Упоредо с тим 1805. створен је и централни орган управе – Правитељствујушчи Совјет, коме су били подређени сви нижи елементи, односно, нахијски судови и магистрати. Карађорђе је покушао искорачити и корак даље и дати свој допринос организацији државе и у погледу законодавства, па се 1810. појавио Карађорђевићев законик у 30 параграфа, који је углавном регулисао материју из кривичног права. Криза устанка 1812-1813. године је спречила даље напоре на законодавном пољу, мада се покушавало превођење неких аустријских и руских закона и уредаба, па чак изгледа и Наполеоновог кодекса. Совјет је реформисан

1811.године и прерастао је у прву владу српског народа. Између осталих за министра просвете (попечитељства) је изабран Доситеј Обрадовић. (В.Стојанчевић, 64-75)

Први српски устанак можемо посматрати кроз више фаза. У почетку од 1804. до 1805. године он је имао карактер борбе против дахија. После битке на Иванковцу, која је била једна од најблиставијих српских победа, устанак је прерастао у борбу за национално ослобођење српског народа од Турске. Осим по успесима на бојном пољу: Иванковац (1805), Мишар (1806), Београд (1806-1807) ова фаза која траје до 1809.године, има карактеристику и по понуђеном миру устаницима крајем 1806.године. овај мир, назван Ичков мир, је омогућавао Србији потпуну аутономију у оквиру Турског царства, а Карађорђе би био признат за врховног кнеза (вожда) Србије. Србија би по овом миру плаћала харач Турској у строго одређеном износу. Устаници су одбили ову доста повољну понуду, услед притиска Русије која је крајем 1806.године ушла у рат с Турском.

Карађорђево стављање у потпуности на страну Русије је без обзира на српски пораз на Чегру (1809) ипак погодновало даљем повољном развоју устанка у већем делу његове треће фазе (1809-1812). Русија, угрожена од Наполеона, је изашла из рата с Турском 1812, али је ипак осећала одређену моралну обавезу према Србији, што је и показала осмом тачком Букурештанског мира из исте године, који се директно односио на Србију. Услови овог мира су, ипак, били пуно неповољнији за Србију од Ичковог из 1806.године. Наиме, Букурештанским миром Србима би била обећана амнестија и самоуправа, али би Срби и даље остали раја која би плаћала све прописане дажбине. Карађорђе је недовољно обавештен одбио овај мир, разочаравши се у Русију и одлучио се заједно с устаничким војводама да пружи отпор Турцима. Без икакве потпоре и помочи са стране, јер се Русија борила с Наполеоном, устаници нису могли издржати турски налет у лето 1813. године. дошло је до неизбежног слома, али је први српски устанак у потпуности испунио своје сврху.

Дошло је у току првог устанка до историјске и етничке обнове јединства српског народа, до идеје о поновном стварању самосталне српске државе. Изграђен је патриотизам у оквиру срп-

ског народа, а јавила се и мисао о ослобођењу оних делова српске земље који су остали под турском влашћу, ван територије београдског пашалука. Исто тако својим непосредним учешћем, као и политичко-културним упливом Срби са територије Хабзбуршке монархије су прихватили идеју устанка о стварању српске државе и више него раније у Србији почели гледати своју матицу.

Овако плодноне и опште прихваћене идеје првог српског устанка су помогле Милошу Обреновићу, чим се побољшала општа ситуација у Европи, да на нешто измењеним основама заврши започето дело обнове српске државе. Он је успео да после победа над Турцима 1815, чиме је започет Други српски устанак, преговорима доведе Србију прво у положај полунезависне вазалне кнежевине. У том периоду од 1815.до 1830.године, Милош је користећи повољну међународну ситуацију по Србију (јаку Русију и Аустрију), успео да себе и своје наследнике Турска призна као кнежеве Србије, чиме је Србија чврсто закорачила ка аутономији у оквиру Отоманске империје. Србија је 1830.Хатишерифом проглашена, коначно, и за аутономну кнежевину у оквиру Турске. Хатишерифом су кнез Милош и Кнежевина Србија стекли једно веома важно самоуправно право за које су се борили пуних тринаест година. До наследности у погледу кнежевског престола се дошло и кнежевом умешношћу са једне стране, али и захваљујући просутом злату у Цариграду, као и превасходно руском подршком. Иначе наследност су у Турској царевини уживали само представници званичне династије, односно, Османовићи, а пре кнеза Милоша још само управници Туниса. Због тога се стицање овог права израженбог у личности једног покрајинског управника, па још и хришћанске вере, може сматрати као изузетан успех, јер га нису уживали ни владари Влашке и Молдавије, који су већ неколико векова били у вазалном односу према Турској. Најбитније је то што је султан признао Милоша Обреновића за наследног кнеза. То је био један од најбитнијих елемената у процесу издвајања Србије из састава Османске империје. (Р.Љушић, 95-96) Србија је у оквирима својих граница, које су проширене 1833, уживала независну унутрашњу самоуправу. Можда још једина веза с Турском је био данак, који је српска влада предавала београдском везиру, а он га слао у Стамбол све до 1867.године. После одласка Турака из Београда 1867, што је био највећи спољнополитички

успех кнеза Михајла Обреновића, Порта је слала своје људе по данак у Србију све до стицања независности 1878.године.

Србија се сада после Хатишерифа, могла окренути унутрашњој организацији државе. На том пољу ускоро је 1835. сачињен један од најлибералнијих устава у Европи тога доба- Сретењски устав, који је писао Димитрије Давидовић, правник, Србин из Монархије. Устав је ограничавао Милошеву владавину и давао велике ингеренције Народној скупштини. Како је био превише либералан за схватање Аустрије и Русије, није био прихваћен. Они су натерали Турску да Србији дарује нови, редиговани устав, што је и учињено 1838.године, када је настао Турски устав. Њиме је такође била ограничена Милошева власт, али је и знатно смањена власт Народне скупштине. Кнез Милош је, ипак, незадовољан уставима који су ограничавали његову власт, извршио абдикацију у корист свог сина Михајла.

Милош је у потпуности испунио своју мисију. Он је посрнула Србију, услед слома првог устанка, извео и утврдио до положаја вазалне кнежевине, користећи повољну међународну ситуацију али и своје лукавство. Његови наследници су Србију само модернизовали и повели даљим, логичким путем до потпуне независности, која је проглашена на Берлинском конгресу 1878. године, за време кнеза Милана. Нешто доцније, 1882, такође за време Миланово, Србија ће бити проглашена за Краљевину.

Мајским превратом 1903. када је убиством кнеза Александра Обреновића угашена једна српска династија, Карађорђеви наследници су повели даље Србију у немирни XX век („век екстрема“) и српски национални програм из средине XIX века, министра иностраних послова Илије Гарашанина („Начертаније“ из 1844) су преформулисали у програм за уједињење свих Јужних Словена под Србијом као „Пијемонтом“, што је и остварено 1. децембра 1918. стварањем Краљевине СХС.

Овим је српска државност преточена у југословенску, али смо у могућности да и даље пратимо њен континуитет, само у нешто измењеној форми, те тако ове 2004.године говоримо о два века српске државности.

Литература:

- Љушић Радош (2001), *Историја српске државности*, Нови Сад,
Љушић Радош (1993), *Вожд Карађорђе*, књ. I, Смедеревска Паланка,
Стојанчевић Владимир (2000), *Први српски устанак 1804. и ратовање Срба с Турцима 1804-1813.године*, Историја српског народа V/1, Београд (допуњено издање),
Стојанчевић Владимир, *Први српски устанак*, Историја српског народа V/1,
Гавриловић Славко, *Аустријска царевина и устаничка Србија 1804-1815*,
Гавриловић Славко (1974), *Војводина и Србија у време првог устанка*, Нови Сад,
Стојанчевић Владимир, *Идеје првог српског устанка*, Историја српског народа V/1,
Стојанчевић Владимир, *Унутрашње уређење ослобођене Србије 1804-1815.године*, Историја српског народа V/1,

PROCREATION OF MODERN SERBIAN STATE

Summary: We can follow Serbian country in one continuity, from the first country in the middle age until Serbia in modern times. First plans who took about regeneration of Serbian country in new age were the plans from Stevan Stratimirovic, Serbian mitropolit in Habsburgian monarchy and the plan of Sava Tekelija, first lawyer in Serbian people and also known as the greatest patron from the Serbs in Habsburgian monarchy. At the time of first Serbian insurrection was also the beginning and the beginning of modern Serbian country. It will be completely built in the time of dynasty Obrenovic, respectively in the time of Milos, Mihajlo, Milan and Aleksandar. New royal dynasty in Serbia in XX century, Karadjordjevic, go further and build new idea, united all South Slavs in one country, which have a name – The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, also known later as Kingdom Yugoslavia.

Key words: Serbs, Habsburgian monarchy, Stevan Stratimirovic, Sava Tekelija, Obrenovics, Karadjordjevic dynasty.